

Kant a sociálne aspekty ľudskej dôstojnosti

Kant sa vážne začína zaoberať problémom ľudskej dôstojnosti od chvíle, kedy sa priznáva vo svojich *Bemerkungen zu den Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen* z roku 1764: „Ja sám som svojím zameraním bádateľ. Pociťujem celkový smäd po poznaní a dychtivý nepokoj, aby som v ňom pokročil ďalej, ale tiež i uspokojenie pri každom pokroku. Bola doba, keď som veril, že toto samo by mohlo tvoriť dôstojnosť človeka a pohrdal som nevedomou luzou. Ale Rousseau ma napravil. Táto osľujúca prednosť mizne, učím sa vážiť si ľudí, a považoval by som sám seba za zbytočnejšieho než je obyčajný robotník, keby som neveril, že tieto postrehy môžu byť cenné pre všetkých ostatných, aby tak boli nastolené práva ľudstva.“¹ Kant sa odvtedy snaží obsahovo naplniť a zodpovedať tento účel. Ako kľúčové sa tu javí pochopenie idey ľudskej dôstojnosti, ktoré sa však komplikuje nutnosťou rozumieť sociálnym vzťahom. Kantova etika je síce o autonómnej morálke očistenej od vonkajších pohnútok, no Kant vie, že autonómna morálka má význam- sa tvorí až v spektre sociálnych interakcií. Kant uznáva jedine ideu ľudskej dôstojnosti, ktorá vychádza z takejto morálnej autonómie. Ide tu v istom zmysle o mirandolovsku vieru v človeka a jeho schopnosť stanoviť si morálne pravidlá a určiť si miesto nie v ríši prírodnej, ale spoločenskej, kultúrnej a dejinnej. Idea ľudskej dôstojnosti pramení u Kanta z tejto schopnosti, ktorá už nesúvisí s vierou, ako u G.P. de Mirandolu, ale s rozumom, je faktom- filozoficky zisteným ako výsledkom napredovania rozumu resp. rozumnej bytosti, o ktorej Kant hovorí, že je „hlavou ríše účelov.“² Rozum má konštituujujúci charakter pre status človeka ako osoby, ako nositeľa dôstojnosti a predmetu úcty.³

Ľudská dôstojnosť nemôže byť u Kanta len akýmsi situačným právom, je to univerzálna výsada. T.j. nemôžeme stanoviť akúsi minimálnu dôstojnosť a potom všetko ponechať na šťastie či ľubovôľu iného akceptovať túto výsadu pri tom, ako si dotýčný sleduje svoje záujmy. V takomto prípade by sa z ľudskej dôstojnosti stala ozaj vec šťasteny a náhody vo vzájomných každodenných interakciách a konfrontáciách ľudí. Človek sa spreneveruje svojmu účelu a vzdáva sa – kantovsky povedané – nároku na „postup ľudského rodu

¹ Kant, I.: *Bemerkungen zu den Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 44.

² Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, s. 62.

³ Liessmann, K. P.: *Hodnota človeka*, s. 40.

k lepšiemu“. Spájať otázku šťastia a dôstojnosti, resp. dôstojného správania sa je fatálne. Kant píše: „pretože predpisy, ako byť šťastný, či prinajmenšom ako sa vyhnúť škodám, nie sú žiadne príkazy; nikoho nezaväzujú bezpodmienečne.“⁴ V *Kritik der Urteilkraft* prízvukuje, že ak hovoríme o šťastí, tento pojem človek „mení tak často, že by príroda, i keby bola úplne podriadená jeho ľubovôli, vôbec nemohla prijať žiadny určitý všeobecný a pevný zákon, aby bola v súlade s týmto kolísavým pojmom a tak s účelom, ktorý si každý svojvoľne stanoví.“⁵

Z toho vyplýva, že snažiť sa o šťastie v spoločnosti nemusí vôbec korešpondovať s ideou ľudskej dôstojnosti. Áno, u Kanta ide na prvom mieste o právo (v zmysle liberálnej tradície o vynucovanú minimálnu morálku), no to je pre Kanta legitímne vtedy, ak vo svojom znení vzdáva hold morálke a snaží sa s ňou byť v minimálnom (žiadnom) rozpore. A v morálke sa problém určenia ľudskej dôstojnosti stáva kľúčovým. U Kanta otázka dôstojnosti človeka zostáva otvorená a Kant to vie, pretože tento problém je očividne spojený s antropologickou otázkou (štvrtou Kantovou otázkou): Čo je človek? (Was ist der Mensch?). Liessmann si myslí, že „Kantovi ide pritom menej o to, aby zakotvil dôstojnosť človeka ako nejaký právny nárok, ale skôr o to, aby ľuďom pripomenul ich povinnosti, ktoré vychádzajú z tejto dôstojnosti... lebo dôstojnosť človeka sa zakladá na slobode a sloboda vylučuje každú podobu podrobenia.“⁶ Na tomto mieste by sme mohli s Liessmannom polemizovať nasledovne: Kant v *Über den Gemeinspruch* upozorňuje, že pojem vonkajšieho práva vôbec vyplýva celkom z pojmu slobody vo vonkajšom vzťahu ľudí medzi sebou a nemá nič spoločné s účelom, ktorý všetci ľudia prirodzene majú (úsilie o blaženosť) a s predpisom prostriedkov, ktoré k nemu vedú“. Ide tu o prinútenie, ktoré nepoškodzuje slobodu v celku vzťahov k ostatným.⁷ Kant sa nespolieha na to, že jednotliví členovia spoločnosti budú rešpektovať a chápať význam ľudskej dôstojnosti v každej situácii a vnášať ju do svojho konania a to obzvlášť, keď ide o možnú ujmu na strane druhého, resp. spoločenstva. Preto niektoré z jeho odporúčaní pre dôstojné sa správanie môžu ostať na úrovni pripomínania, apelu, iné zase vyžadujú právnu (štátnu) vynútiteľnosť. V *Tugendlehre* píše: „Nerobte z ľudí nevoľníkov. Nepripusťte beztrestné popieranie vašich práv inými. Nerobte dlhy, ktoré nebudete môcť splatiť. Neprijímajte dobrodinca, bez ktorého sa môžete zaobísť a nebudte pochlebovační alebo lichotní a už vôbec sa nesnažte niečo dožobrávať (čo sa mimochodom líši len stupňom od predošlého). Buďte hospodárni, aby sa z Vás nestali žobráci. Náreky a sťažnosti či jednoducho výkriky pri telesnej bolesti vás nie sú hodné, zvlášť ak ste si

⁴ Kant, I.: O obecném rčení: Je-li něco správně v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi, s. 62.

⁵ Kant, I.: Kritika soudnosti, s. 212.

⁶ Liessmann, K.P.: Hodnota člověka, s. 68.

⁷ Kant, I.: O obecném rčení: Je-li něco správně v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi, s. 68.

vedomí svojho vlastného zavinenia: odtiaľ očista (zbavenie sa hanby) k smrti odsúdeného jeho statočnosťou, s ktorou umiera. Skláňať kolena a padať na zem len preto, aby sa preukázala úcta nebeským mocnostiam, nie je dôstojné človeka, práve tak, ako dovolávanie sa týchto mocností v súčasných obrazoch. Neklaniate sa totiž ideálu, ktorý vám predkladá váš rozum, ale idolu, ktorý ste si sami urobili.“⁸

V praktickej rovine u Kanta až nápadne badať prepájanie morálnych požiadaviek a predstáv s výchovou k morálke, ktorá formuje spoločenstvo- štát a teda pravidlá pre fungovanie v ňom. Následne tak táto morálka rozumie potrebám štátu a štát potrebám jeho občanov. Striktné oddelenie týchto zložiek tak nie je nutné. Je potrebné to “mladíkovi“ vysvetliť, od občana vyžadovať. Nátlak pre akceptovanie a dodržiavanie ľudskej dôstojnosti v pôsobnosti výchovy (Bildung) a práva (Recht) je nedokonalým (neustálym) napĺňaním tejto idey, neustále hroziacim nestotožnením sa s ideou (predstavou) ľudskej dôstojnosti. Kant však v tejto fáze dejín prijíma všetky prostriedky pre podporu tejto idey – výchova, právo, náboženstvo, až kým sa po mnohých márných pokusoch nedopracujeme do etického spoločenstva (teda nie politického ani náboženského). V takomto spoločenstve idea ľudskej dôstojnosti vychádza z vôle človeka, ktorá nemá žiadnu vonkajšiu pohnútku a chápe sa ako morálna povinnosť, resp. všade a vždy prítomný morálny princíp v zmysle imperatívu a významu, že sa všetci v danej situácii zachováme k dotačnému (situácii) tak, ako by aj všetci ostatní chceli, aby sa tak konalo- s niekým nakladalo a podobne. To je vodiaca idea ľudskej dôstojnosti, ktorou Kant inicioval etablovanie sa idey celistvosti človeka, ktorá okrem iného má za následok to, že aj súhlas so sebapoškodzovaním, svojim otroctvom či smrťou sa nedá ospravedlniť, akceptovať a tento akt slobodného rozhodnutia, slobodného súhlasu sa nedá klasifikovať ako dôstojný.

V praktickom konaní sa riadime svojou vlastnou blaženosťou a v kontexte toho si naše prírodné vlohy prispôsobujú predstavu o ľudskej dôstojnosti empirickým podmienkam, čo je pre Kanta neprípustné. V *Metafyzike mravov*, časti *Tugendlehre* píše, že „ako prírodná bytosť je človek v skutočnosti bytosťou s malým významom, ktorý je určený jeho použiteľnosťou, ktorá vytvára vonkajší svet vyjadrovaný nejakou cenou. Iba človek uvažovaný ako osoba, t.j. ako subjekt morálno-praktického rozumu je povznesený nad všetky ceny, pretože ako taký nie je len prostriedkom pre iných, ba ani pre svoje vlastné účely, ale sa musí hodnotiť ako účel sám o sebe, t.j. má dôstojnosť (absolútnu vnútornú hodnotu), vďaka nej si vynucuje uznanie od všetkých iných rozumných bytostí, môže sa merať s každým iným predstaviteľom

⁸ Kant, I.: *Metaphysik der Sitten*, s. 571.

tohto druhu a porovnávať na základe rovnosti.“⁹ Ako ale brániť hodnotu človeka vo vonkajšom svete? Svete cien, miezd. Kant ale na jednom mieste hovorí, že „ak vedľa prahnutia po šťastí prehovorí tiež právo, neukazuje sa ľudská prirodzenosť natoľko skazená, aby jeho hlas nepočúvala s úctou.“¹⁰ Navyše je Kant presvedčený, že je v nás skrytá schopnosť k vyšším účelom, nakoľko civilizované spoločenstvo zmierňuje tyranu zmyslových sklonov. Kant vysvetľuje: je ľahké rozhodnúť, akú cenu by pre nás mal život, pokiaľ je cenený iba podľa toho, čo užívame (podľa prirodzeného účelu sumy všetkých sklonov, t.j. podľa šťastia). Taká hodnota klesá pod nulu. A kto by chcel znovu začať život za tých podmienok alebo podľa nového, samostatne navrhnutého (avšak chodu prírody primeraného) plánu, ktorý by ale bol založený na pôžitku? Ukázali sme vyššie, akú cenu má život podľa toho, čo v sebe obsahuje, ak je vedený podľa účelu, ktorý s nami sleduje príroda a ktorý spočíva v tom, čo robíme (nie iba užívame), kde sme ale vždy predsa prostriedkom k neurčitému konečnému účelu. Zostáva teda snáď len tá hodnota, ktorú dáme nášmu životu sami tým, čo nielen robíme, ale čo urobíme účelne a nezávisle na prírode, že dokonca i existencia prírody môže byť účelom iba za tejto podmienky.“¹¹ V kontinuite Kantových vyjadrení z *paragrafu 83 Kritiky súdnosti* konštatujeme, že ľudská dôstojnosť ako postoj človeka k hodnote života človeka ako takého (konajúceho, činorodého), sa rozvíja a upevňuje v súlade s rozvojom a napredovaním kultúry. Hodnota človeka nie je v žiadnej chvíli absolútna ani všade rovnaká. V sociálnom priestore praxe vidí Kant ľudskú dôstojnosť ako záležitosť spoločenstva- štátu (ako to naznačuje v príspevku aj Georg Cavallar). Princípy slobody, rovnosti a samostatnosti ako princípy občianskeho stavu sú zároveň princípmi ľudskej dôstojnosti. Nakoniec aj Liessmann konštatuje: „Dôstojnosť človeka je nedotknuteľná. Rešpektovať a chrániť ju je povinnosťou každej štátnej moci.“¹² Dedukujeme, že byť občanom znamená presadzovať ľudskú dôstojnosť.

Človek chce byť z hľadiska svojej prirodzenosti a svojho určenia samostatný a nezávislý. Takéto spoločenské usporiadanie znamená, že človek má víziu a istotu svojho života, toho, čo, ako a prečo chce konať a že toto konanie ho bude uspokojovať a touto svojou činorodosťou bude jeho existencia i on ako osoba spoločensky uznávaná. To všetko môže fungovať za predpokladu, že v spoločnosti existuje funkčná a všeobecne uznávaná idea ľudskej dôstojnosti. Problematika samostatnosti, autonómie človeka, jeho nezávislosti je Kantom komentovaná slovami: „Človek, ktorý závisí od druhého, už nie je človekom, svoje

⁹ Kant, I.: *Metaphysik der Sitten*, s. 568.

¹⁰ Kant, I.: *O obecném rčení: Je-li něco správně v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, s. 84.

¹¹ Kant, I.: *Kritika soudnosti*, s. 215.

¹² Liessmann, K.P.: *Hodnota člověka*, s. 70.

meno stratil a stal sa vlastníctvom iného.¹³ Ekonomická či hospodárska nezávislosť je ďalším predpokladom dôstojnosti života. „Povinnosť zaistiť si materiálnu existenciu nemôže viesť k tomu, aby sa človek stal otrokom iných a vzdal sa z akýchkoľvek dôvodov slobody.“¹⁴ Kant uvažujúc nad významom slobody v tomto zmysle dospieva k názoru, že nemáme neobmedzené právo na život, avšak špecifikuje limity slobody. Na jednej strane vyjadruje podporu trestu smrti pre vrahov argumentujúc, že smrť vraha je vyžadovaná princípom odplaty, aby sa dal naplniť kategorický imperatív spravodlivosti. Na druhej strane ale zavrhuje popravy ako uspokojenie nízkych pudov prihliadajúcich sa davov či kvôli odstrašeniu.¹⁵ K problému práva na dôstojné zaobchádzanie s človekom môžeme použiť Kantov argument proti vete: Povedať pravdu je povinnosť, ale iba voči tomu, kto má právo na pravdu. Tento argument zo spisu *O domnelom práve na lož z lásky k bližnému* hovorí, že „mať právo na pravdu je konštatovaním bez významu. Skôr je potrebné povedať: človek má právo na svoju vlastnú pravdivosť“, pretože inak by otázka pravdy (v našom prípade otázka dôstojného zaobchádzania) by závisela od vôle jednotlivca, čo Kant komentuje slovami „podivná logika“¹⁶... Takže Kantova pozícia môže byť zhrnutá do vyjadrení: človek má právo na svoju vlastný prístup, o ktorom si myslí, že napĺňa ideu dôstojnosti (dôstojného správania, zaobchádzania s niekým). Dôstojne zaobchádzať s človekom je povinnosť, mať právo na dôstojné zaobchádzanie je konštatovaním bez významu. Dôstojné zaobchádzanie je teda všeobecne akceptovaný fakt v kontexte sociálnej skutočnosti (v zmysle okolností). Ľudská dôstojnosť je ale iný typ skutočnosti ako pravda, ktorá je takpovediac „oslobodená“ od empirických podmienok existencie. Ľudská dôstojnosť sa odhaľuje až vo vzájomných interakciách ľudí, ich vzájomných požiadavkách.

Ľudská dôstojnosť sa odhaľuje v situáciách, o ktorých súdime, či sú, alebo nie sú hodné uznania, odmeny, hany a pod. Merítkom pre tieto súdy je hodnota človeka. Podľa Liessmanna hovoriť o hodnote človeka má zmysel len vtedy, ak sa vyjadruje vzájomné hodnotenie ľudí.¹⁷ Podľa Kanta ale nemôžeme povedať cena človeka. V ríši účelov – napísal Kant v *Základoch metafyziky mravov* – „má všetko buď nejakú cenu alebo dôstojnosť. Namiesto toho, čo má cenu možno položiť i niečo iné ako ekvivalent, ale to, čo je naproti tomu povznesené nad akúkoľvek cenu a čo preto nepripúšťa žiaden ekvivalent, má dôstojnosť.“ Dôstojnosť majú iba mravnosť a ľudskosť. Zručnosť a pracovná usilovnosť

¹³ Kant, I.: *Bemerkungen zu den Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 94.

¹⁴ Liessmann, K. P.: *Hodnota človeka*, s. 69.

¹⁵ *Ibid.*, s. 72.

¹⁶ Kant, I.: *O domnělém práve na lož z lásky k bližnímu*, s. 252.

¹⁷ Liessmann, K.P.: *Hodnota človeka*, s. 66.

majú trhovú cenu; dôvtip, fantázia a rozmary afektívnu cenu; ale zdôraznil Kant ďalej naproti tomu vernosť sľubu, pranie dobra druhým vychádzajúce zo zásad (nie z inštinktu) majú vnútornú hodnotu, to znamená dôstojnosť.¹⁸ K.P. Liessmann uvádza, že „ten kto hovorí, že ľudia sú formou kapitálu, vyslovuje tak i určité hodnotenie“ a kritika tohto pojmu hovorí, že „degraduje nielen pracovné sily v podnikoch, ale ľudí všeobecne na iba ekonomicky zaujímavé veličiny. Hodnotenie ľudí ako ľudské kapitály zodpovedá znehodnoteniu človeka tam, kde už zjavne žiadny kapitál nepredstavuje. V skutočnosti je súčasný jazyk plný formuly a floskuly, ktoré v človeku vidia len kvantitu majúcu v rôznych bilanciách kladnú či zápornú hodnotu. Hovorí sa o náplave dôchodcov (Rentnerschwemme), sociálne únosných predčasných úmrtiach (sozialverträglichen Fruhableben), alebo ja-a.s. (Ich-AG)...v týchto pojmoch sa vyjadruje ekonomický a vypočítavý postoj k ľuďom, ktorý môže byť pociťovaný ako plazivá diskreditácia ľudského. Myslenie, ktoré sa od osvietenstva zakladalo na ľudských právach, ktoré zakotvilo názor, že hodnota človeka sa nedá merať tým, aký úžitok prináša podniku alebo národnému hospodárstvu alebo aké náklady spôsobuje, sa zdá byť v rozklade“¹⁹ Našou úlohou je teraz reagovať na tento rozklad v kontexte súčasného sociálno-politického diania ako v lokálnych, tak aj globálnych podmienkach.

Zoznam bibliografických odkazov:

- KANT, I., 1942. Bemerkungen zu den Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen. In: *Kant's gesammelte Schriften*, Band XX: Kants Handschriftlicher Nachlaß. Berlin: Walter de Gruyter.
- KANT, I., 1977. *Metaphysik der Sitten*. Band VIII. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- KANT, I., 2004. *Základy metafyziky mravov*. Bratislava: Kalligram
- KANT, I., 1999. *K věčnému míru. O obecném rčení: Je-li něco správně v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: Oikoymenh.
- KANT, I., 1975. *Kritika soudnosti*. Praha: Odeon.
- KANT, I., 2006. O domnělém právu na lež z lásky k bližnímu. In: L. BELÁS, ed. *Sociálno-politická, etická, kultúrno-civilizačná a humanistická relevantnosť Kantovej filozofickej iniciatívy*. Filozofická fakulta: Prešov 2006.
- LISSMANN, K. P., 2010. *Hodnota člověka*. Praha: VIZE 97.

¹⁸ Kant, I.: Základy metafyziky mravov, s. 63.

¹⁹ Liessmann, K.P.: Hodnota člověka, s. 64.